

РОСІЙСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА

УДК215(470)(092)

Леся Степанюк

В.В. РОЗАНОВ ЯК ФІЛОСОФ СТАТІ

У статті розкривається основний зміст поняття статі у філософії Василя Розанова - одного з найоригінальніших мислителів російської культури початку ХХ століття

Останні роки відзначені помітним зростанням дослідницького інтересу до російської релігійної філософії. Це й не дивно, адже її наскрізна тема - людина, її шляхи у світі, її доля в історії, її духовний світ - глибоко співзвучна сьогоденню. З небуття, попри весь його трагізм і несправедливість, В. Соловйов, М. Бердяєв, П. Флоренський, С. Булгаков та інші повертаються не немічними старцями, а сповненими духовної сили, творчої енергії, глибокої думки, мудрого слова нашими сучасниками. Їхні твори виявляються набагато життєвішими й актуальнішими, ніж переважна більшість тих, що написані нещодавно. Їхні твори про те, що хвилює і непокоїть нас сьогодні.

Серед тих, хто повернувся, і Василь Васильович Розанов. У розвитку російської релігійної філософії творчість В. В. Розанова посідає особливе місце. Його погляди викликали шок і відразу в одних сучасників, і захоплення й визнання в інших. Для перших він був ледве не психічно хворим: "ясновидіння плоті і статі, якими Розанов був безсумнівно наділений, було в нього хворобливим і нездоровим", - вважав, наприклад, Г. Флоровський - "...Розанов є психологічною загадкою, дуже спокусливою і страшною. Це людина, що

загіпнотизована плоттю, що втратила себе в родових переживаннях і побажаннях..."[1]. Для інших Розанов - кумир, людина, що привнесла нові й оригінальні мотиви у тлумачення християнського віровчення: "Йшов Розанов від Бога до статі? Чи від статі до Бога? Ні, Бог і стать були для нього"... однією пічкою, від якої він завжди танцював", - зазначала, зокрема, З. Гіппіус. - "І, звичайно, питання про Бога поставало завдяки цьому зовсім новим, розанівським, питання про стать - теж"[2].

Із В.Розановим дискутували й полемізували найвідоміші російські мислителі. Його твори не залишали байдужими ні інтелігенцію, ні духовенство, ні старих, ні молодих. Радянська ж влада, як відомо, оголосила їх непотрібними пролетарській культурі, й добре попідкувалася про те, аби сумнівів в їх непотрібності не виникало ні в кого. Твори Розанова не перевидавалися понад сімдесят років, а зажиттєві видання, тим часом, надійно приховувалися на полицях спецхранів. У радянських енциклопедіях до п'ятдесятих років його ім'я навіть не згадують, а подальші видання сповіщають про те, що "він був ворогом матеріалізму і революції, виступав на захист царизму і релігії, проповідував ідеалізм і містику" [3], особливо

наголошуючи на "політичному дворушництві" і "прислужництві" філософа будь - якому урядові. Про його ідеї, про його вчення, про його місце в російській культурі - ані слова.

Сьогодні Розанов не просто повернувся, а увірвався у філософську літературу. За останні роки перевидана численна кількість як його творів, так і творів інших російських мислителів, в яких постать Розанова та його ідеї, з усією їхньою складністю й суперечливістю, набувають певної виразності й значущості. До філософської спадщини В. Розанова звертається все більше і більше сучасних дослідників [4]. Та, на жаль, підвищеною увагою сьогодні користуються радше зовнішні факти і відомості про мислителя, ніж його філософсько-релігійна концепція з центральною для неї проблемою статі. Втім, без ґрунтовного наукового аналізу змісту і сутності філософсько - релігійної спадщини В. Розанова неможливо зрозуміти ані значення його ідей, ані їхнє місце в російській філософській культурі. Без такого аналізу Розанов так і залишиться радше талановитим літературним белетристом, ніж глибоким релігійним мислителем.

Особливу увагу в зверненні до спадщини В. Розанова мусить привертати складати, на наш погляд, вивчення інтерпретації мислителем проблеми статі, адже саме вона складає осереддя його духовних пошуків, саме вона є стрижнем, глибинною основою всієї його філософії. Ми глибоко переконані, що без уважного ставлення до цієї проблеми неможливо зрозуміти ані сутність філософської концепції В. Розанова, ані сутність його творчості взагалі. Зазначимо також, що звернення до розанівської інтерпретації статі, кохання, шлюбу, сім'ї є важливим і актуальним і з огляду на сучасні реалії - руйнування моральнісних цінностей, розгубленості і всюдозволеності, розпусти і легковажності і водночас прагнення якихось певних основ людського співжиття. Нарешті, розанівські теми

завжди викликатимуть жвавий інтерес, адже ці теми - "вічні".

Тема статі, кохання, шлюбу, сім'ї посідає важливе місце в російській філософській культурі на зламі двох останніх століть, надаючи специфічного забарвлення такому її феноменові, як духовний ренесанс початку ХХ століття. Цікавим видається той факт, що літературні пошуки в цьому напрямі значно випереджали філософські. Це й не дивно. Адже "російська релігійна філософія, - за влучним спостереженням М.О. Бердяєва, - по суті своїй розробляє теми, висунуті російською літературою" [5]. Саме в російській публіцистиці, художній прозі, поезії народжено чимало ідей, над якими згодом рефлексувала російська філософія.

Не винятком є й філософія любові в Росії. З першими спробами саме філософського осмислення цієї важливої сфери людського буття і свідомості ми зустрічаємося лише наприкінці ХІХ століття, коли в художній літературі (згадаємо Пушкіна, Лермонтова, Гончарова, Тургенєва, Тютчева та інших) вже встигли викарбуватися найістотніші риси саме російського Еросу. У цьому смислі не можна не погодитися з думкою В. Шестакова про парадоксальність російської культури минулого століття щодо проблеми любові: "Вона є надзвичайно багатою в художньо-літературному висвітленні любові і винятково бідною щодо філософсько-теоретичного осмислення цього феномену" [6].

До певної міри цей факт пояснюється особливостями філософської ситуації в Росії у середині - другій половині ХІХ століття. Російській філософії тих років було "не до любові". Професійна філософія ледве-ледве отямлювалася після десятирічного вигнання з університетів, а філософуюча "прогресивна" інтелігенція з її нігілістично-утилітаристською спрямованістю, суворим етичним кодексом свідомо поставила на місце

любіві ненависть до ворогів народу і світлого майбутнього. Згадаємо яскраву "філософську" пам'ятку тієї доби - роман М.Г. Чернишевського "Що робити?", де змальовуються певні стосунки Віри Павлівни з Лопуховим та Кирсановим. Чим-чим, а філософією любові цей твір навряд чи назвеш.

Із справжнім сплеском філософських концепції любові, спричиненим загальним відродженням релігійної філософії в Росії, ми зустрічаємося лише наприкінці ХІХ століття. Перервана традиція, яка йшла ще від О.Хомякова та І.Кирєєвського, відновлювалася після кількох десятиліть соціал-демократичної хвороби. Представлена такими іменами, як В.С.Соловійов, В.В.Розанов, М.О.Бердяєв, П.А.Флоренський, Б.П.Вишеславцев, Л.П.Карсавін, С.А.Булгаков та інші, філософія любові посіла гідне місце в розвитку російської релігійної філософії взагалі. Особливе місце у цьому переліку посідає В.В.Розанов, уся літературна, публіцистична і філософська творчість якого майже завжди мала своєю темою питання співвідношення таких основних понять, що характеризують людську природу та стосунки між людьми, як поняття кохання, статі, сім'ї та шлюбу, адже саме у творчості В.Розанова ці теми набули надзвичайного загострення й колориту, - через те, мабуть, що йшли з глибин його серця й душі, торкалися найінтимніших закутків його духовного світу. Своєрідність його філософських пошуків у цьому напрямку дала можливість Д.С.Мережковському вжити для характеристики В.Розанова термін "російський Ніцше", який закріпився за мислителем на довгі роки, незважаючи на те, що сам він був проти такого уподібнення. Але реально його погляди мали настільки сильний вплив на багатьох його сучасників, кожна його публікація викликала таку безмежну кількість відгуків - від різко негативних до захоплених, - що цей термін був найбільш влучним і справедливим щодо його місця

в російській філософській думці. Його філософія статі, кохання, сім'ї викликала суперечки як в стані духовенства та інтелігенції, так і в нижчих прошарках суспільства, про що свідчать листи-відгуки, розміщені в численних журналах та газетах, з якими співпрацював В. Розанов, і де якраз і публікувалися його статті, що нікого не залишали байдужими. Його неоднозначна постать і не менш неоднозначні філософські пошуки привертали увагу всіх, хто хоча б раз прочитав його натхненну статтю чи зустрівся з ним особисто. Слід зазначити, що звернення мислителя до філософського осмислення статі має, на наш погляд, цілком реальне підґрунтя у подіях його внутрішнього й зовнішнього життя. Щодо Розанова, зазначена проблематика набуває характеру інтимно-біографічного, й на наш погляд, саме у фактах його приватного життя слід шукати витоки його оригінального філософування.

Життєвий шлях В. Розанова не назвеш "безхмарним". Дитинство мислителя промайнуло ледве чи не в злиднях: жалюгідність провінційного побуту, хвороба й рання смерть батьків, матеріальна скрута багатодітної родини, в якій зайвий шматок хліба уявлявся справжніми ласощами. Усе це не давало змоги майбутньому філософу повністю віддаватися навчанню. Як згадував пізніше В.Розанов, у гімназії "... я вчився дуже погано і пам'ятаю, ледве усвідомлював і часто не міг зрозуміти, що саме проходять у нашому класі, що вчать мої товариші" [7]. Не кращою була і духовна атмосфера у сім'ї. Старшому братові майбутній філософ завдячував опікою й освітою, але духовної близькості, душевної щирості в їхніх стосунках шукати марно.

Навчаючись у Московському університеті на історико-філологічному факультеті, В.Розанов продовжує цікавитись філософією, знайомство з якою він розпочав, ще навчаючись у гімназії. Результатом цього стають

написані ним на третьому курсі філософські дослідження "Мета людського життя" та "Про підстави теорії поведінки". Але невдача першої великої філософської праці "Про розуміння. Спроба дослідження природи, кордонів і внутрішньої побудови науки як цілісного знання", яка вийшла вже після закінчення ним університету в 1886 році, поклала край його серйозному захопленню філософією.

Але попри все, найголовнішим для В.Розанова залишався психологічний клімат у родині, який, як і раніше, був далеким від ідеального. Туга за справжнім родинним теплом, глибока самотність супроводжували Василя Розанова і під час навчання в університеті. Згадуючи ті часи, він писав: "...Чи через свій характер, чи з інших причин, але я завжди залишався якось відокремленим у своїй сім'ї, не беручи участі в її житті, і не допускав її впливу чи проникнення у свій замкнений світ..." [8].

Душевну злагоду і щирість почуттів філософ мріяв знайти у власній родині, втім шлюб з Апполінарією Сусловою, колишньою коханкою Ф.М.Достоевського, не тільки не приніс йому очікуваного щастя, а й виявився для нього справжньою трагедією. За власним зізнанням В.Розанова, цей шлюб "увесь час був нещасливим (хоча укладений з мого боку - з великою повагою, а з її - за закоханістю), супроводжувався один раз роз'їздом (місяців на п'ять), неодноразовим переходом моїм до готелю (через домашню сварку), був безплідним і... нечистим (між дружиною і чоловіком не було істинної чи належної цноти...)" [9].

Сімейні сцени, постійний страх за життя дружини, нескінченні чвари і примирення виснажували Розанова, незважаючи на щирість його почуттів. Фінальним акордом цієї п'ятирічної подружньої драми став остаточний розрив - А. Суслова, попри всі благання В. Розанова, залишила його, втім, згоди на розлучення не дала.

Чим більше страждала самотня

душа мислителя, тим більше міцніло бажання зустріти жінку, здатну подарувати йому відчуття сімейного затишку. Нарешті доля посміхнулася В.Розанову. Знайомство з Варварою Бутягіною принесло йому подружнє щастя і сімейну злагоду, якої він так довго прагнув. "І живемо щасливо, - пише він. - У нас *п'ятеро дітей, і жодного* разу не сварилися. В усьому вона мені покірлива, а я її ще більше слухаюсь. Була нужденність страшна, і одна (шоста) дитина померла, - все витримали, тулячись один до одного. Тепер одне залишилося - працювати для дітей і їх забезпечити хоча б якось: бо за законом вони ні пенсії від мене, ні прізвища, нічого не отримують. Взагалі за законом сім'ї нашої не існує. Діти народилися "від перехожого"; дружина моя - блудниця, я - заслуговую Сибіру. Все - дуже гидко. А для Бога як? І чому?" [10].

Власне, з "чому?", з питання про легітимність існування своєї власної сім'ї, яка є де-факто, але не існує де-юре, - адже згідно з російськими законами, Розанов не міг розлучитися з колишньою дружиною без її згоди, і був змушений вінчатися з В. Бутягіною таємно, - і виникли ті теми розанівської філософії, які сколихнули російське суспільство. Трагедію своєї сім'ї філософ перетворив у трагедію світового масштабу, створивши всезагальну релігію сім'ї, аби захистити нею свій власний маленький світ.

"Сім'я ніколи не була у нас предметом філософського дослідження..." [11], - писав В.В.Розанов у своїй двотомній збірці статей "Сімейне питання в Росії"(1903). Цьому питанню, на думку мислителя, не приділялося належної уваги, а якщо й приділялося, то не з боку внутрішнього змісту сім'ї, яка є "інститут сутнісно ірраціональний, містичний" [12], а з точки зору її зовнішніх, офіційних ознак, - процедури укладання шлюбу, вінчання тощо. Шлях до розв'язання "сімейного питання" філософ вбачає у тому, щоб "...питання про шлюб замінити

питанням про сім'ю, і не сім'ю регулювати шлюбом (ця спроба не вдалася), але шлюб регулювати сім'єю" [13]. Сучасне суспільство забуло, що "релігія, при благословінні людини у взаємодію статей, звичайно стверджувала власне сім'ю, а не спосіб її початку, і людині в наступній законодавчій діяльності потрібно було знайти форми, які відповідали б цьому благословінню і зміцнювали б, і очищували б сім'ю, але абсолютно цими формами не перешкоджати, не заважати і, особливо, не бруднити сім'ю. Між тим вийшло все навпаки: форми, а не сутність, були поставлені наріжним каменем шлюбного законодавства, ніби Бог благословив саме подробиці церковного ритуалу і вказав їх берегти, а не сім'ю" [14]. Ісус Христос, за переконанням Розанова, "ввірив церкві зовсім не інститут вінчання, а інститут шлюбу, і заповів плекати цноту і цілість сім'ї, а не цноту і цілість вінчання"[15]. І тому, на думку мислителя, слід піклуватися про те, щоб сім'я зберегла свою цноту, бо тільки за умови ідеальних стосунків у ній між чоловіком і жінкою вона, як основа будь-якого суспільства, зможе залишатися "першою Богові церквою на землі"[16].

Сім'я, що виступає для мислителя першою і останньою святинею в світі реальностей є, передусім, "тілесною", сімейною і кровною: "кров, сім'я, тіло - без цього немає, не почалась, не розкрилась, не виявилась сім'я: що ж, означає, і сім'я - святиня? кров - святиня? тіло - святиня?..."[17]. Всі ці питання знаходять у філософа лише одну відповідь - так, все це є святим, бо саме тут бере початок одвічна русійна сила людини - стать.

Суттєвою особливістю розанівської концепції є релігійне осмислення статі, без якої, на думку мислителя, у людині немає відчуття Бога. Він тлумачить стать не як ознаку, не як функцію, - в його розумінні вона є всезагальним принципом буття. "Усі інстинктивно відчують, що загадка буття є власне загадкою буття, що народжується, тобто що це є загадкою статі, яка народжує"[18]. Стять знаходить

свій вираз у всьому людському тілі: обличчя - це відбиток статі, порух руки, ноги - все є частинкою статі. Розанов доходить висновку, що, власне, наша душа має в собі стать, а стать, в свою чергу, і є нашою душею: "...центр душі лежить в статі і... душа і стать - ідентичні"[19]. Всупереч християнському вченню про гріховність статі, мислитель доводить тезу про те, що усіляке поєднання чоловіка і жінки завжди має релігійний характер. "Тяжіння статевого немає, коли в точці, що тягне - гріх, але це означає, коли є тяжіння - в точці, що тягне, є зворотне гріху, є молитва, є святість. Факт статевого тяжіння... узагальнюється в тому, що тут і там є релігійне, теїстичне тяжіння і дивне панування молитви над гріхом, цноти над сморідом" [20]. Стать, на думку Розанова, - це саме життя, а смерть - це феномен втрати статі. Субстанцією, що перемагає смерть, є сім'я, бо саме в ньому актуалізується стать.

В концепції мислителя сім'я виступає началом будь-якої релігії. Це стосується і християнства: в народженні Ісуса Христа Розанов вбачає доказ того, що будь-яке народження дитини є святим, інакше Бог-Син втілювався б у інший спосіб. Та він прийшов на землю через народження, тим самим показавши його святість. Якщо святим є народження, - розмірковує філософ, - то святим є й те, що призводить до появи дитини на світ, тобто статеve з'єднання чоловіка і жінки. Шлюб, таким чином, є релігійним вже через те, що сама релігія має в собі статевиий елемент.

Безсумнівним є той факт, що зв'язок статі з Богом є для Розанова набагато важливішим, ніж зв'язок розуму з Богом. Перше є великою таїною, містичним поєднанням, тоді як друге не приховує в собі таїни буття.

Слід зазначити, що В.Розанов розрізняє в християнстві ніби дві паралельно існуючі релігії - релігію Голгофи та релігію Віфлеєма. Релігія Голгофи - це релігія пафосу смерті, релігія

Нового Заповіту, який, на думку філософа, закреслив ту святість сім'ї і народження дитини, яку ми знаходимо в Старому Заповіті. Євангеліє забрало у людини можливість радіти життю, оскільки все, що є у світі веселого і щасливого (сім'я, мистецтва) входить у зіткнення з вченням Христа: "З народженням Христа, з возсіянням Євангелія усі плоди земні раптом стали гіркими"[21]. Людина, що прийняла у свою душу релігію Христа, збайдужіла до всього світу, до того, що її оточує. Вона почала мріяти про потойбічний світ, зрікаючись радощів свого земного життя. Таким чином, Євангеліє порушило той сутнісний зв'язок людини з Богом, який проходить через статево почуття, що з'єднує чоловіка і жінку, і завершується найвищою таємницею - народженням дитини. Новий Заповіт поставив на місце життя - смерть, на місце сім'ї - аскезу, на місце колиски - домовину. Релігія немовляти поступилася місцем релігії мерця. І тому філософові ближче язичницькі релігії, Старий Заповіт, адже саме в них знаходить він утвердження святості сім'ї.

Отже, як ми бачимо, проблеми статі, кохання, шлюбу, сім'ї стали стрижнем

усієї творчості В. Розанова, в якій ми знаходимо спробу розробки цілісної релігійно-філософської концепції статі як основи людського буття. Стаття для Розанова є всезагальним принципом існування, осередком людської душі. Душа і стаття є поняттями, що ідентичні для мислителя, а оскільки душа безпосередньо пов'язана з Богом, то й стаття несе у собі це містичне поєднання, що знаходить свій повний вираз у сім'ї.

Власне філософське обґрунтування святості статі та сім'ї виявляється в дуже небагатьох творах Розанова. Досить непослідовні викладки мислителя, відсутність у багатьох випадках належної аргументації змушує ретельно відбирати "зерна від плевел", аби дістатися врешті-решт самої суті його вчення. Звичайно, Розанова насамперед хвилювали практичні питання збереження сім'ї в умовах тогочасної доби, але публіцистичний пафос його праць не повинен затуляти від ока дослідників тих оригінальних і самобутніх ідей, що збагатили російську філософську думку і дали змогу залучити його ім'я до плеяди надвидатніших російських мислителів кінця XIX - початку XX століття.

1. *Флоровский Г.* Пути русского богословия. - Париж 1988. - С.461-462.
2. *Гиппиус З. Ю.* Задумчивый странник // В. В. Розанов: Pro et Contra: Личность и творчество Василия Розанова в оценке русских мыслителей и исследователей: Антология: В 2 кн.: Кн.1. - СПб.,1995. -С.149.
3. *Большая советская энциклопедия:* В 50 т.: Т.36. -М.,1955. - С.623.
4. Див.: *Фатеев В. А.* Жизнь, творчество, личность В. В. Розанова. - Л.,1991; *Сукач В. В.* Жизнь В. В. Розанова "как она есть" // Москва. - 1991. - №10; №11;1992. - №1 - 4; №7 - 8. *Носов С. В.* В. В. Розанов: Эстетика свободы. - СПб.,1993. *Николюкин А. Н.* Василий Васильевич Розанов. - М.,1990. *Гулыга А.В.* Русская идея и ее творцы. - М., 1995.
5. *Бердяев Н.А.* Собр. соч.: В 4 т. - Париж, 1989. - Т. 3.: Типы религиозной мысли в России. - С. 40.
6. *Русский Эрос, или Философия любви в России.* - М., 1991. - С. 6.
7. *Розанов В.В.* Автобиография/Ю себе и жизни своей.-М.,1990.-С.694.
8. Там само.
9. *Розанов В. В.* Прощение Антонию, митрополиту Санкт-Петербургскому и Ладожскому//Ю себе и жизни своей. - М.,1990. - С.694.
10. Там само. - С.698.
11. *Розанов В. В.* Семейный вопрос в России: В 2 т. - СПб., 1903. -Т.1. -С.1.

О. Лук'яненко

12. Там само. - С.78.
13. Там само. - С.3.
14. Там само. - С.3-4.
15. *Розанов В. В.* В мире неясного и нерешенного; Из восточных мотивов.- М.1993.-С.63.
16. *Розанов В. В.* Семейный вопрос в России: В 2 т. - СПб.,1903. -Т. 1. - С.3.
17. Див. прим. 12. - С. 9.
18. Там само. - С. 21.
19. Там само. - С. 27.
20. Там само. - С. 33-34.
21. *Розанов В. В.* Темный лик: Метафизика христианства//Сочинения: В 2 т. - Т.1. Религия и культура. - М.,1990. - С.569.

RESUME

In article is revealed the principal essence of the concept of gender in the philosophy of Vasil Rosanov - the one of the most original thinkers of Russian culture of beginning 20 century.